

APIE NEMOKSLINĮ ŽALČIO IR GYVATĖS SKIRTUMĄ

Jono Lasickio knygelės paraštėje

Vytautas Ališauskas

„Ir panašiai, kaip kalbama, pasakęs ir Herakleitas svetimšaliams, norėjusiems su juo susitikti, kai jau įję pamatė jį sėdintį ant šikpuodžio ir sustojo – [šis] liepė jiems drąsiai eiti vidun: 'juk ir čia laikosi dievai'“ (Arist. *de part. anim.* A 5. 645a 17=A5 DK).¹

Lenko kalvinisto parašyta knygelė, išleista toli nuo Lietuvos, Bazelyje, 1615 m. – autorius jau buvo miręs, – neatrodė didelis literatūrinio gyvenimo įvykis. Jos kuklius uždavinius Aleksandras Brückneris suformulavo jau prieš šimtą metų: „pateikti pasauliui idomių antikvarinių-etnografinių žinių iš užmiršto Europos kampo, parodyti, kad jei apie Prūsus galima (kaip Maleckis) pasakoti negirdėtus dyvus, tai Žemaičiuose jų esama dukart tiek; šalia to, Lasickis norėjo katalikišką šventųjų kultą parodyti kreivame veidrodyje, išstatyti jį viešai pajuokai“². Tiesą sakant, tai net nebuvo atskira knygelė³. Jono Lasickio rašinys apie žemaičių dievus išspausdintas drauge su kitu veikalu – mįslingaisiais Mikalojaus Lietuvio „fragmentais“⁴. Vis dėlto tie septyniolika puslapių (tiksliau – nepilni dešimt, nes leidinio p. 52–53 dedamas šventųjų globėjų katalogas su blankia šventųjų gerbimo kritika, o p. 53–58 veik pažodžiui perrašytas Jono Maleckio laiškas Jurgiui Sabinui apie Prūsijos dievus⁵) XIX–XX a. buvo skaitomi taip dažnai ir atidžiai, kad, jei tekstas diltų nuo žvilgsnių, tai daugumos raidžių šiandien jau negalėtume išžiūrėti. Dėmesį kaustė kelios priežastys – XVI a. religijos ir mitologijos šaltinių stygius (Lasickis bus rašęs apie 1580 m.), autoriaus pateikiamų žinučių unikalumas (o dėl to – ir įtartinumas), galų gale labai glaustas, tad ir tamsus dėstymas. Vis dėlto idėmus skaitymas per šimtmetį ar pusantro nedavė galutinių ir privalomų išvadų. Išsiskyrė nuomonės ir dėl teksto vertės mitologijos studijoms, ir dėl atskirų segmentų prasmės ar patikimumo. Maža to, traktate pradėta iškaityti tai, ko ten nė būt nebuvo. Spausdininiai Lasickio šaltiniai daugmaž aiškūs ir aptarti⁶. Tačiau autorius akivaizdžiai turėjo kažin kokių kitų pažinimo versmių, iš kurių *explicite* cituojamas tik Žemaitijoje dirbęs valakų reformos matininkas lenkas Jokūbas Laskauskas (Laskovius, Łas(z)kowski). Apie jį

žinoma nedaug, tad tyrinėtojai reiškė visokių spėliojimų, kurios, nuolat kartojamos, virto tvirtomis nuomonėmis. Pavyzdžiui, Juozas Jurginis tiesiai sako Laskauską buvus „taip pat [kaip ir Lasickis] protestantu“⁷. Tačiau apie Laskausko religines pažiūras nėra jokių tikrų žinių. Be kita ko, jis minimas Tarkvinijaus Pekulo 1579 m. atliktos Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašyme kaip „Šventosios Karališkosios Didenybės matininkas Žemaičių žemėje“, tačiau apie jo tikyba nėra nė užuominos⁸. Vyskupas Motiejus Valančius irgi neturėjo jokių žinių apie Laskausko protestantizmą⁹. Pats Lasickis pagiria misionierišką Laskausko uolumą (p. 46), bet iš to dar negalima daryti išvados, kad šie buvę bendratikiai. Laskauskas evangelizavo valstiečius pagal valdovo nurodymą, ir, kad ir ką manytume apie Žygimanto Augusto tikybinius svyravimus, jis nebūtų pavedęs tikybinės misijos atviram protestantui.

¹ Liet. Manto Adomėno vertimas: Heraklitas, „Fragmentai“, in: *Naujas Židinys-Aidai*, 1992, Nr. 3, p. 3; orig. tekstas: Hērakleitas, *Fragmentai*, graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir komentarus parašė Mantas Adomėnas, Vilnius: Aidai, 1995, p. 9. Taip pat plg. kitu šaltinio supratimu („užtiktas besisildantis prie krosnies“) paremtą interpretaciją: Heidegger, M., *Brief über den „Humanismus“* (1946), in: *GA*, 9 (*Wegmarken*).

² Brückner, A., *Starożytna Litwa. Ludy i bogi: Szkice historyczne i mitologiczne*, opr. Jan Jaskanis, Olsztyn: Pojezierze, 1979, s. 106–107.

³ Ji net nepaminėta Lasickio veikalų sąrašė: Andreas Wengerscius [Węgerski, Andrzej], *Libri quattuor Poloniae reformatae*, Amstelodami, 1679, p. 452; persp.: Warszawa, 1973.

⁴ *Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum fragmina X. multiplici Historia referta. Et, Johan. Lasicii Poloni De diis Sarmatarum, caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum, Item De religione Armenorum. Et de initio Regiminis Stephani Batorii. Nunc primum per J. Jac. Grasserum, C. P. ex manuscripto authentico edita. Basileae, apud Conradum Waldkirchium. M. DC. XV.* Traktatų leidimo istorijos apžvalga: Ročka, M., *Mykolas Lietuvis*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 9–24.

⁵ Parašytas apie 1546 m., paskelbtas 1551 m.; Lasickis nurodo 1553 m. datą. Tekstas ir vertimas: *BRMS*, II, p. 202–212.

⁶ P.vz., Mannhardt, J., *Letto-Preussische Götterlehre*, Rīga, 1936.

⁷ Jurginis, J., „Žinios apie J. Lasickio asmenį“, in: Lasickis, J., *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1969, p. 56.

⁸ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, par. Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 1998, p. 208, 209.

⁹ Žr. 59-ą skyrelį „Liaskauskis verčia žemaičius ant gero“: Valančius, M., „Žemaičių vyskupystė“, in: Idem, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1972, p. 87–88.

Spėjimas, kad Laskauskas bus buvęs pagrindinis Lasickio žinių šaltinis, irgi tėra spekuliatyvus. Lasickis karališkąjį matininką tepamini poroje vietų (p. 46, 50). Perpasakodamas anekdotiškus Laskausko nuotykius iš jo misijų susitikimų, Lasickis tiksliai nurodo savo šaltinį, tačiau negalima drąsiai daryti išvados, jog toles-

Hugo van der Goes. levos gundymas. XV a.

nis dievų katalogas priklauso tam pačiam informatoriui. Šiaip ar taip, nei žinome kokios apimties buvo tas pirminis sąrašas, nei kada bei koku būdu (žodžiu ar raštu, iškart ar dalimis) jis perduotas smalsiajam rašytojui. Tačiau net toks profesionalus ir kritiškas istorikas kaip Zenonas Ivinskis nė nedvejodamas teigė: „Susitikęs su Lasickiu Vilniuje 1577–1580 laikotarpy, Ł[askowski] jam raštu yra davęs visą eilę žemaičių ‚dievų‘ vardų, kurie nebuvo žinomi ikitoliniams mitologijos šaltiniams“¹⁰. Antra vertus, galima spėlioti, kad tam tikros informacijos Lasickis galėjo gauti iš kito knygelėje minimo asmens – Žemaičių seniūno Jono Kiškos; pvz., žymiųjų Žemaitijos šeimų pagarbos protėviams pajuokimas ir jų genealoginės detalės labiau dera didikui arijonui negu katalikui karaliaus valdiniui.

¹⁰ Z. I. [Ivinskis, Z.], „Łaskowski Jakób“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 14, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 188–189.

¹¹ *Ibid.*

Tyrinėtojams itin rūpimas klausimas, kiek Laskauskas mokėjo lietuviškai, atsakomas diametraliai priešingai, remiantis tais pačiais duomenimis. Ivinskis teigė: „Apskritai iš Ł[askowskio] sudarytuose inventoriuose minimų vardų rašymo galima daryti išvadą, jog jis nė kiek neturėjo nuovokos apie lietuvių k.“¹¹. Tuo tarpu Jurginis tvirtino atvirkščiai: „Paėmus į rankas J. Laskausko surašytus inventorius ir palyginus juos su kitų revizorių tos pačios paskirties aktais, aiškiai matosi, kiek jis už kitus buvo lietuviškesnis [...] aiškiai skiriasi lietuviškų vardų, pavardžių ir ypač vietovardžių užrašymu [...]“¹². Nežinia kodėl nė vienas šių autorių nekreipia dėmesio į autentiškus duomenis: Laskauskas pats pasakojo Lasickiui bendravęs su valstiečiais, svarstęs su jais religijos klausimus ir nėra jokių užuominų, leidžiančių manyti, jog jis tam reikalui pasitelkdamas vertėją. Anot Lasickio, tikėjimo pagrindų jis mokęs karaliaus pavedimu. Daugiau žinių apie panašią matininkų veiklą kol kas neturime. Vis dėlto Laskausko 1562 m. sudarytas Karšuvos valsčiaus inventorius su nurodymais suolininkams bent netiesiogiai patvirtina matininkų pareigą pasirūpinti valstiečių religinio gyvenimo tvarka. Čia nurodoma pagrindinė užduotis suolininkams žiūrėti, idant kaimuose „visi vieną Viešpatį Dievą tikėtų [...] neprasimanydami kitų dievų“ (*BRMŠ*, II, 424), visiškai atitinka Laskausko skelbimą (Lasicius, 46). Kaip tik ši savotiška misijų veikla ir galėjo jam būti proga geriau pažinti Žemaitijos valstiečių tikėjimus ir papročius.

Žemiau pateikiamos pastabos susiklostė iš naujo verčiant Lasickio knygelinę į lietuvių kalbą. Kai kuriuos dingtelėjimus norėjosi paplėtoti ir papildyti nauja medžiaga ar sąsajomis, kai kas liko tik blankiu apmatu. Kai kada medžiaga prašyte prašosi platesnių mitologinių kontekstų ir rekonstrukcijų – jų čia sąmoningai atsisakyta.

KIEK KOJŲ TURI GYVATĖ?

Vienas keisčiausių Lasickio pasakojimų siejasi su „žalčių“ kultu. Anot jo, žemaičiai laikę namuose ir maitinę *serpentes*, *Giuoitos vocatos* (Lasicius, 51). Įprastas lot. *serpens* vertimas mitologiniuose tekstuose – „žaltys“. Tiesa, pažodinis teksto vertimas „žalčius, vadinamus *Gyvatės*“ lietuvių ausiai būtų mažiausiai keistas, todėl Leonas Valkūnas čia verčia „šliaužikus, vadinamuosius *Givoitos*“¹³, o *BRMŠ* redakcijoje yra tiesiog „maitina [...] gyvates“ (II, 597). Tačiau tolesniame tekste jau minimi „žalčiai“. Tokiu būdu išvengiama prieštaros, kurią yra

¹² Jurginis, J., „Tyrinėjimų apžvalga“, in: Lasickis, J., *op. cit.*, p. 69.

¹³ Lasickis, J., *op. cit.*, p. 25.

gerai suformulavęs Valteris Jaskevičius: liet. *gyvatė* visada nurodo nuodingą šliužą, o liet. *žaltys* – nenuodingą *tropidonotus natrix*. Tik pastarasis galėjęs gyventi žmonių namuose ir būti religinės pagarbos objektu. „Ši paslaptis iki šiol nėra išaiškinta.“¹⁴

Vis dėlto konstatuoti mįslę negana, kaip negana sutapatinti sąvokas *givoita* ir „žaltys“. Dėmesį patraukia jau tai, kad garbinamam namų padarui įvardyti vartojamas lietuviškas žodis. Pirmas „gyvatės“ vardą lietuviškai užrašė manding Pilypas Kalimachas, šv. Kazimiero ir kitų karaliaus Kazimiero Senojo sūnų auklėtojas apie 1479–1480: lietuviai garbina

ante omnia serpentem, quem Gyuotem lingua sua dicunt (BRMŠ, I, 602).

Vėlesniuose lietuvių religijos šaltiniuose aiškiai skiriama gyvatės ir žalčiai. Jau Jonas Dluogošas mini *aspides et serpentes*¹⁵, laikomus namuose kaip penatus, t. y. namų dievybes (BRMŠ, I, 552 ir kt.); Motiejus Miechovietis Dluogošo žodžius atkartoja ta pačia tvarka (BRMŠ, II, 351); Martynas Kromeris kalba apie *viperas atque serpentes* (BRMŠ, II, 418). Motiejus Strykovskis (1582), pasakodamas apie Vilniaus ikūrimą ir jo pagoniškąją šventvietę, sako: *tamže i węże*¹⁶ *Gywojtos i Ziemiennikos nazwane karmili i hodowali, jako bożki domowe* (BRMŠ, II, 525). Tad Strykovskis vartoja liet. „gyvatė“ ten, kur turi būti lot. *aspis/vipera* ir liet. „žemininkas“ vietoj lot. *serpens* (= „žaltys“). Vėlesnieji katalikų katekizmai vardija: „garbiną vgnį, žemina, giwates, žalczius“ (Mikalojus Daukša, 1595; BRMŠ, II, 655); „meldzia vgni, Giwates, žalkcius ir žeminas“ (anoniminis 1605 m. katekizmas¹⁷). Peršasi išvada, kad už *aspides et serpentes* ir pan. glūdi lietuviška formulė „gyvatės ir žalčiai (žemininkai?)“¹⁸; joje nurodomos dvi kulto objektų rūšys, kurių viena tokia savita, kad jai įvardyti lotyniškame ar lenkiškame tekste linkstama vartoti skolinį iš lietuvių kalbos¹⁸.

¹⁴ Jaskiewicz, W. C., „A study in Lithuanian mythology: Juan Lasicki's Samogitian gods“, in: *Studi Baltici*, 1952, I (IX), p. 83.

¹⁵ *Serpens* žodynuose – „rėpliojantis arba šliaužiantis padaras, gyvatė, slibinas“, Vulgatoje minima kaip nuodingas padaras, „gyvatė“ dabartine prasme, gr. *ophis* atitiktumu (Mk 16, 18; Skvirecko vertime tradicinis „ims [j rankas] žalčius“); *aspis* – graikybė.

¹⁶ Šis lenkiškas žodis pakankamai plačios reikšmės, kitaip negu *źmii* (wąż: anguis, serpens, coluber, giwate, žaltis; *źmii*: stellio (toks driežas – V. A.), *aspis*, giwate; – *Senasis Konstantino Širvydo žodynas*, Vilnius: MELI, 1997, p. 404, 456; plg. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas: Konstantinas Širvydas Dictionarium trium linguarum*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 569, 647).

¹⁷ *Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugssa und des Anonymus vom Jahre 1605...*, Hrsg. von E. Sittig, Goettingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1929, S. 73.

¹⁸ Būdinga painiava neįvertinant šio žodžių junginio matyti kad ir tokiame į enciklopediją patekusiame teiginyje: „Motiejus Strykovskis tvirtina, kad žemininkai ir žalčiai buvo garbinami šventajame miške Vilniuje“; žr. Bodganas [sic!], R., „Žemėpatis“, in: *Tarybų Lietuvos enciklopedija*,

Algirdas Julius Greimas prieštaravo *serpens* vertimui „žalčiu“ dėl paprastesnių motyvų: „Turint galvoje, kad XVI a. lotyniškai ar lenkiškai rašę autoriai [...] pastoviai duoda lietuvišką *gyvačių* pavadinimą... mes irgi vengsime *žalčių* vardo, kuris gal pasiteisintų zoologiška, o ne mitine prasme“¹⁹. „Zoologiško“ vs. „mitologiško“ perskyra ir „zoologiško“ neutralizacija tarnauja tam pačiam reikalui: panaikinti „gyvatės“ mįslei. Drauge Greimas delikaciai nutyli „zoologišką“ *Giuoitos* ypatingumą. Išties būtybes, glaustai aprašytas Lasickio, vargu ar galima pavadinti simpatingomis: juodos, riebios, keturkojės. Gvagninis, kurio *Sarmatiae Europaeae descriptio*²⁰ Lasickis šioje vietoje (nenurodydamas) perpasakoja, priduria, jog jų kojos esančios *lacertarum instar* – nelygu driežų, nepatikslindamas, kokia prasme (BRMŠ, 470)²¹. Gvagninio šaltinis, kuri, vėlgi nenurodydamas, šis pertekė, buvo Sigismundo Herbersteino užrašai. Jis dukart (1517 ir 1526 m.) keliavo per Lietuvą ir savo išpūdžius paskelbė 1549 m. Jo aprašymas yra išsamiausias:

*serpentes quosdam quatuor breuibus, lacertarum instar, pedibus, nigro, oboesoque corpore trium palmarum longitudinem non excedentes, Givuoites dictos, tanquam penates domi sui nutriunt (BRMŠ, II, 393);*²²

tokius šliužus keturiomis trumpomis kaip driežų kojomis, juodu ir riebiu kūnu, neviršijančius trijų sprindžių ilgio, vadinamus *Givuoites*, maitina kaip savo namų penatus.

Be abejonės, toks aprašas trikdo bet kurių normalų skaitytą. Tai jau net nebe gyvatė ar žaltys, o kažin koks išsigimęs ir sumenkęs dinosauros (jei teisybė, kad driežai negriebią nejudančio maisto, tai net ne driežas – keturkojai maitinami žmonių valgiais). Norbertas Vėlius, kiek galima suprasti, prieštaras bandė išnarplioti teigdamas, jog „gyvatė“ šiuo atveju esą žalčio pavadinimas, o žalčių išvaizdai Herbersteinas priskiriaš driežo bruo-

t. 4, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų leidykla, 1988, p. 654.

¹⁹ Greimas, A. J., *Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago, 1990, p. 428–429.

²⁰ Šiuo atveju mums nėra svarbu, kas tikrasis šios knygos autorius – Gvagninis ar Strykovskis. Šiaip ar taip, Lasickis naudojo Gvagninio veikalą.

²¹ Vėlesnėje Gvagninio *Kronika Sarmacyi Europoskiej* kojos aprašytos smulkiau: po pilvu, juodos, trumputės, panašios į žiaunas (BRMŠ, 485). Autoriaus įterpiamas *jakoby* tarsi turėtų nurodyti, kad žinia paimta iš pačių žmonių pasakojimų, tačiau tai gali būti ir noras pavaizduoti informuotumą bei savarankiškų šaltinių turėjimą (plačiau apie Gvagninio naratyvo strategiją žr. Jučas, M., *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 141–143).

²² Palyginimui pateikiame Lasickio lotynišką tekstą: *nutriunt etiam quasi deos penates, nigri coloris, obesos et quadrupedes, quosdam serpentes, Giuoites vocatos*. Kad Gvagninis, o ne Herbersteinas buvo Lasickio šaltinis, galima spręsti kad ir iš ž. *Giuoitos* užrašymo, faktiškai identiško Gvagniniui.

žų²³. Tokiame aiškinime ataidi Teodoro Narbuto mintys. Šis *Giwojte* vadina „ypatingą šliužą [...], daug nuodingesnę šliužų rūšį“, o Herbersteino–Gvagninio–Lasickio būtybę aprašė driežų skyrelyje *Siauras*. Su jam būdingu žaviu naivumu Narbutas samprotavo: „Kaip čia surasti teisybę? Nebent padaryti tokią išvadą: arba ši šliužų rūšis išnyko, arba senovės žmonių fantazija ir prietaringumas sukūrė fantastiškus padarus, tai yra driežo ir žalčio junginį“²⁴. Lietuvos lietuviškosios istorijos *protoplasta* vienu atžvilgiu pasirodė išvalgus. Keistašias būtybes reikia priskirti ne užsienio keliautojų kvailumui, bet tam, ką jis vadino „senovės žmonių fantazija ir prietaringumu“, o šiandien atsargiai apibūdintume „mitopojetine“ galia.

Matas Slančiauskas surinko pasakojimų, iš kurių ne tik aiškėja, kad senovinės gyvatės/žalčiai (šios sąvokos tuomet jau vartojamos sinonimiškai) buvę visai kitokios išvaizdos nei XIX a., bet ir atitinka Herbersteino apibūdinimą²⁵. Štai pora ryškiausių pavyzdžių:

Pirmiausia tai būdavę tokios gyvatės. Jos žmogui nieko nedarydavusios, tiktai jas rasdavę: lovoj kartais kur susirietusią beguliant; kartais lopšy ant vaiko susiraičius gulėdavus... O tie žalčiai²⁶ buvę tokie: galvos jų kai kačių²⁷, su keturiomis kojom, tiktai uodegos kai gyvačių ir su pūkeliais apsipūkavę. (Nr. 459)

Tie žalčiai pas mus kitąkart kur buvę, bo ne tokie kai gyvatės, ne tokie. Jie buvę kai katės: su didelėm galvom, su keturiom kojom, tiktai uodegos kai vandenio driežų – paplokštos ir žemyn nulinkusios. (Nr. 460)²⁸

Reikėtų nemenkos drašos ryžtis spėlioti, kokius šie mitologijos padarai turėjo zoologinius atitikmenis – negi mūsų protėviai bus garbinę žebenktis? Svarbiau paminėti vieną mitologinį atitikmenį. Garsusis pirmųjų tėvų gundytojas, Vulgatoje vadinamas *serpens*, anot Talmudo, gyvendamas Rojuje turėjęs kijas²⁹. Panašaus įsitikinimo esama ir krikščioniškoje tradicijoje. Tai išvada iš prakieksmo, mesto gundytojui: „šliaužios ant pilvo ir esi žemę visas savo gyvenimo dienas“ (*Pr* 3, 14). Žemiškosios tikrovės žaltys ar angis tinkamai simbolizuoja parbloks-

ta žmonių giminės priešą. Jis neturi rankų nei kojų. Tačiau šv. Hildegardos Bingenietės regėjimų knygoje *Scivias* (regėjimų pradžia 1141 m.) randame viziją, svetimą krikščioniškai ikonografijai. Pareinės mistikė regi velnią, veikiantį istorijoje; mato jį kaip *vipera* arba *serpens*. Tačiau tai nėra „zoologinis“ žaltys ar gyvatė. Regėjimo padaras – juodas, plaukuotas, su rankomis ir kojomis, trumpa bei baisia uodega³⁰. Hildegarda neargumentuoja, kodėl iš Rojaus išvarytas gundytojas jos vizijoje tebeturi keturias galūnes, regėtoja tik stengiasi nustatyti galūnių alegorinę prasmę. Ši mitologinė paralelė leistų klausti: gal šventosios vokietės regėtojos ir žemaičio valstiečio žvilgsniai susitinka ties ta pačia būtybe, tik pastarajam ji – ateities numatymo, o pirmajam – klastos ir apgaulės versmė.

Grįžtant prie keistos poros „gyvatė – žaltys“, pastebima spalvos opozicija: gyvatė juoda / žaltys geltonas. Kalbame ne apie „zoologinio“ žalčio spalvą, o apie mitologinį jos suvokimą. Geltona spalva kaip išskirtinis žalčio bruožas pasirodo liet. *žaltys* etimologijoje („liet. *žel-/žal(t)*- syji su *gelt-* kaip šio šaknies varianto sateminis atitikmuo, liet. *geltonas*: *želtas* ‘gelsvas’ (*LKŽ*), lat. *zelt*, plg. dar pr. *sealtmano* ‘volungė’“ (iš Bronio Savukyno laiško autoriui 2003 12 05). Kai kuriuose kituose šaltiniuose irgi akcentuojama geltona žalčio spalva, nors kiekvienas gamtos mylėtojas žino, kokios menkos geltonosios „tikrojo“ žalčio „ausytės“³¹. Geležies – aukso, žemės – ugnies opozicijos nubrėžia interpretacijos lauką chtoniškai porai, bet drauge gražina prie kitos – dangiškosios – poros. Jono Balio užrašymas apie du ponaičius, Perkūną ir Žaibą, rodo tą pačią spalvinę opoziciją. Perkūno plaukai esą juodi, susigarbiniavę, o Žaibo – ugniniai, panašūs į žaibus (t. y. geltoni)³². Toliau šiame straipsnyje aptariami šaltiniai rodo žaltį kaip namų ugnies sergėtoja, o gyvatė pasirodo kaip Žemynos pasiuntinė. Tačiau pirma reikia išsiaiškinti –

KAS PO GIRNOMIS GYVENA?

Dugnai Lasickio minimi tarp *numeias* – naminių dievų. *Dugnai dea praeest farinae subactae* (Lasicius, 49) –

²³ *BRMŠ*, 391: „žalčių išvaizdą jis maišo su driežų, lietuviškus pavadinimus su slaviškais“.

²⁴ Narbutas, T., *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius: Mintis 1998, p. 202, 206–207.

²⁵ *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, Vilnius: Vaga, 1975, p. 146 (Nr. 234, iš Pumpėnų apyl.); p. 255–256 (Nr. 459, 460, iš Jankūnų k.); plg. *ibid.*, Nr. 461 (iš Linkuvos); gyvatė gali stovėti – Nr. 337 (iš Ročkių k.); čia nuošalyje paliekame antropomorfinius žalčio vaizdinius (plg. *Lietuviškos pasakos. Pirma knyga*, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius: Vaga, 2001, p. 307–310, 313–320; p. 313: „žmogus, apžėlęs kiaulės šeriais“).

²⁶ „Žalčio“ ir „gyvatės“ vartojimas pramaišiu; žr. taip pat p. 270.

²⁷ Slančiausko rinkinio Nr. 258 (p. 255) sakoma: „jie asą tokiom baltom kaktelom, kai katės“.

²⁸ Mįslingam Slančiausko informatoriaus teiginiui, kad „kituos kraštuos

asą kaukai – ne tai žalčiai, tiktai tokie striuki, kai katės pūkuoti“ (Nr. 234; plg. Nr. 455: „kitur ne žalčiais vadina, bet kaukais“) tam tikrą foną sudaro Lasickio grupavimas *Giwoitos* su kaukais – pirmosios atstovauja romėnų kulto poros penatams, pastarieji – larams.

²⁹ Wenham, G. J., *Genesis 1–15 (Word Biblical Commentary, vol. 1)*, Waco: Word Books, 1987, p. 79.

³⁰ *Pars II, Visio VII: Hildegardis Bingenensis Scivias*, ed. A. Fuerkoetter, Turnhout: Brepols, 1978 (*CCh, Contin. Med.* XLIII), p. 308, v. 65–66, 76–78; p. 315, v. 273–278.

³¹ *Bukolikos, arba Piemenų eilės apie Vilnių. X ekologų*, parengė J. Niedzwiedz, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: LLI, 2002, p. 34, eil. 41; „žalčiai geltonomis galvomis ypatingai buvo gerbiami“ – Totoraitis, J., „Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atminimai“, in: *Lietuvių tauta*, kn. 1, 1907–1910, p. 196.

³² Balys, J., *Raštai*, t. 1, Vilnius: LLI, 1998, p. 48, Nr. 322.

„deivė Dugnai viešpatauja užmaišytai tešlai“. Apie „dugnus“ rašoma ir jėzuitų metiniuose laiškuose. Nesvyžiaus kolegijos misijonieriai 1611 m. pasakoja:

Kaimiečiai nustatyto metu buvo pratę kelti tuščias ir prietarų pilnas puotas. Tamsesniam kambaro kampe laikydavo žemės pilną puodą trimis pagaliukais aptvertame trikampyje. Buvo pratę rinktis prie jo nustatyto metu, dainuoti kaimietiškas dainas, linkimai raginti vieni kitus gerti, galiausiai patį puodą, pripildytą duonos ir alaus, garbstyti beveik kaip dievybę – priklaupinėdami. Jie paikai manė, kad tokia pagarba Dugnai (taip vadina šios rūšies puodus) gali būti palenkta, ir kad jų globos dėka visa bus apsaugota. Per pamokslą pasmerkti šie neleistini pagonių kliesdėsiai ir rūščia kalba tas prietaringas prasčiokiškumas supeiktas; mūsiškiams įtikinėjant įvairiose vietose išpilti dvidešimt keturi tokie puodai.

Vėliau naikinant šį prietarą nutiko nepaprastas ir atmintinas dalykas. Kaimiečių troboje, kuri pirmoji pasivedė šiam apvalymui, mūsiškių akivaizdoje viena moteris staiga visai be nuovokos parpuolė ant žemės praverta burna ir sustingusiu žvilgsniu. Mūsiškis kunigas ir šalia stovėjęs pradėjo melstis Dievui. Tuo metu ji, raitydamasi ant žemės, griežė dantimis, rankomis dengė ausis, nugręžinėjo žvilgsnį, o virpantis kūnas blaškėsi į visas puses (tai buvo įrodymas, kad maldos ją labai slėgė) – netrukus ji apgailėtinai nusigalavo, išleisdama nelaimingą dvasią. Namiškiai ir kaimynai prisipažino, kad ji buvo ypačiai prisirišusi prie Dugnų, ir nors buvo nusprendusi nueiti pas kunigą išpažinties, nenorėjusi jam atskleisti šios savo žaizdos.³³

³³ *Solemne erat apud agrestes quosdam symposia statis temporibus celebrare, sed vana et superstitionum plenissima. Servabant in obscuriore cellae frumentaria angulo ollam humo plenam tribusque in triangulo vallato asserculis. Ad hanc tempore praestituto convenire rusticana decantare carmina, hilarius sese ad potandum incitare, ollam denique ipsam pane et cervisia impletam tantum non ut Numen geniculando venerari. Hoc obsequii genere Dugnos (ita ollarum id genus appellant) plurimum devinciri posse stolide putabant, ipsorum tutela sarta tecta fore omnia. De his nefandis paganorum deliriis acriter pro concione actum et gravi superstitione isthaec rusticitas oratione reprehensa: adeoque // Nostrorum suasu quatuor supra viginti variis in locis ollae huiusmodi eversae. Porro illud in abolenda hac superstitione ad memoriam evenit insigne. In rustica casa, quae prime se huic expiationi obtulit, mulier quaedam in Nostrorum conspectu omni repente exuta sensu horrendo ad terram casu affligitur, ore hianti, oculis immobiliter defixis. Subito preces a sacerdote nostro et circumstantibus ad Deum fusae. Interea illa humireptans dentibus frendere, manibus obturare aures, visum avertere, quaquaversum tremebundum iactare corpus (argumento erat molestissimas illi accidere preces) non longe post miserabili exitu animam exhalavit infelicem. Fatebantur domestici et vicini Dugnis illis singulariter ipsam fuisse addictam: et quamvis sacerdotem confessionis gratia adire constitutisset, aperire tamen eidem suum hoc vulnus noluisse (Annuae litterae Societatis Iesu anni 1611 ad Patres et Fratres eiusdem Societatis, Dilingae, s. a., p. 663–664). Vertė Liudas Jovaiša.*

³⁴ Beresnevičius, G., *Religijotyros įvadas*, Vilnius: Aidai, 1997, p. 109.

³⁵ BRMŠ, II, 629; orig.: 621. Vertė Eugeniya Ulčinaitė.

Kaip matyti iš teksto, „dugnais“ įvardijami tam tikri indai (liet. „dugnas“ siejasi su „dubti“; plg. „dubuo“). Jų religinei reikšmei apibūdinti labai norėtuši pavartoti senamadišką sąvoką „fetišai“³⁴. Antra vertus, Lasickis kalba apie *dea* – deivę. Sunku pasakyti, ar tai paties autoriaus/informatoriaus išvada, žinant glaudų moterų ryšį su „dugnais“ (žr. tekstą žemiau), ar lokaliai išlikusi tradicija, neleidžianti iki galo sutapatinti „fetišo“ su jo atstovaujama mitine būtybe. „Užmaišytos tešlos“ priskyrimas deivės kompetencijai teisėtas, tačiau jos neišsėmia – ir duona, ir alus yra rauginimo produktai, todėl tą kompetenciją įmanoma išplėsti raugui ir apskritai rauginimo procesui.

Daugiau šviesos „dugnų“ aiškinimui suteikia 1601-ųjų metinis laiškas, kuriame „dugnai“ identifikuojami su „dievais pagirniais“:

Žemaitijoje nuo netikro dievo (vadinamo *Pagirnej* arba *Dugnaij*) garbinimo [...] atitrauktos aštuonios šeimos. Šitas dievas – tai truputis smėlio, saugomo po girnapuse kokiame nors namo kampe, kuriam tik vienos moterėlės nustatyto laiku su prietaringomis apeigomis aukoja vištą su maisto likučiais. O šeimos motina, artinantis mirčiai, šitą smėlį perduoda garbinti jauniausiojo sūnaus žmonai; jeigu ši kartais nenori perimti [*quae si forte nolit succedere*], liepia dievą įdėti į kapą, kartu su ja pačia.³⁵

Algirdas Julius Greimas, iki šiol vienintelis rimčiau rašęs apie *dugnus* ir *pagirnius*, nors ir neturėdamas viso Nesvyžiaus kolegijos teksto, pritarė tokiam sutapatinimui³⁶. Detalių vienodumas rodo, kad jėzuitai bus buvę

³⁶ Šia proga verta pacituoti dar neskelbtą Greimo straipsnį „Mitologijos žodynui“ (žr. [*Lietuvių*] *mitologijos žodynas. Projektas*, rankraštis, Bronio Savukyno archyvas):

Dugnai (Lasicius; 1601, 1611, Jėzuitų misijos)

1° Pagal Lasicijų D. atrodytų kaip fermentacijos deivė:

„*Dugnai* dea, praeest farinae subactae“

„Deivė *Dugnai* valdo išminkytą tešlą“

Tokį Lasicijaus aiškinimą patvirtina Akielewicz (in *Manhardt*, 380), pagal kurį *dugnai* = *padugnės*: tešla, paliekama duonkubilyje naujam užkepimui užraugti“.

2° Tačiau šiam aiškinimui prieštarauja 1601 Jėzuitų raporto tekstas <...>, kuris *dugnus* identifikuoja su *Deiviais Pagirniais*. Šis tekstas, kaip matome, yra pakankamai eksplisicitiškas: smėlyje po girnomis glūdi ne kas kita, o žalčių pavidalu pasireiškia *Deiviai Pagirniai*, kurie, išėitų, kitaip dar vadinami *Dugnai*. Šiai naujai prasmei priartėja ir kitas Akielewicz pasiūlytas *dugnų*-*padugnų* aptarimas: „miltai, pastoviai laikomi girnose arba po girnų“ (*ibid.*).

Šioje naujoje perspektyvoje galime bandyti išaiškinti ir paskutinį, mums žinomą, šio teonimo paminėjimą 1611 m. Jėzuitų kronikoje (in *Lebedys*, 208), kurią suglaustai atpasakodamas *Lebedys* (?) sako, kad Nesvyžiaus kolegijos aprašyme minima valstiečių garbinama su išgėrimais „Olla“, tam tikru metų laiku vadinama „*Dugnos*“ (acc. plur.). Turint galvoje, kad *olla* lotyniškai reiškia „puodas, laidotuvių urna“ ir kad žalčiai būdavo laikomi po girnomis įtaisytame puode arba ašotyje, ir šiame pastarajame tekste *Dugnai* gali būti identifikuojami kaip *Deiviai Pagirniai*.

3° *Manhardt*’o bandymai atitaisyti *Dugnai* formą į *Dugnajus (kartu su *Pagirnejis*) ar *Dugnejas (kartu su *Kriksztejas*) neatrodo pakanka-

teisūs. Žemiau cituojamas 1604-ųjų Vilniaus kolegijos metinis laiškas patvirtina „pagirnių“ ir „dugnų“ tapatumą:

[lietuviai] turi dar vieną naminių dievą, kuri savo kalba vadina *Pagymis*³⁷, jam kai kuriose vietose vyrai aukoja kiaulę, kai kada jautį, moteris – gaidžius, ir daro tai triskart per metus. Vyrų aukojimuose neleidžiama dalyvauti moterims, o moterų – vyrams. Taip vadina šį dievą nuo girnų akmens, kuriuo mala grūdus, nes po šiuo laiko slapta jo šventyklėlę [*lararium*], atskirtą pagaliais. Kaip šventą sergi paproti, kad sužadėtinė arba jaunamartė negauna valdyti namų, kol nėra paaukojusi šiam dievui duonos ir rankšluostį.³⁸

Sutampa ne tik šventyklėlės pavidalas (aptvaras iš pagalių), bet ir jaunamartės auka pagrindinei namų dievybei. Pagirniui jaunamartės paaukotas duonos kepalas garantuoja teisėtą „marčios rūgšties“ perkėlimą į naujus namus ir atveria priėjimą prie šventosios židinio gabijos³⁹. Kiek netikėtos čia minimos kiaulės ar jaučio aukos, tačiau autorius nesako, kad jos paplitusios visuotinai – tik „kai kuriose vietose“. Gal žinios apie aukojimus net nėra labai tikslios – kiti šaltiniai tokių didelių aukų nemini, o XVII a. pabaigoje minimos visai kuklios aukos:

Lietuvos gilumoje sudrausti kai kurie pagonys, prietaringai garbinę rankinių girnų naminių dievų (vadinamų *pagirney*) išdėstyti altorius jiems priešais padedamu pienu, miltais ir duona (*annuae lit. coll. Viln.*, 1690).⁴⁰

Paplitusi nuomonė, kad *pagirniai* esą žalčiai (arba, anot Greimo, gerosios gyvatės⁴¹), šaltiniais tėra labai menkai pagrįsta. Kalbama apie „dievus“, jų naikinimą, niekur neteigiant, kad tai buvę kokie šliužai. Nesvyžiaus kolegijos metinis laiškas aiškiai nusako puodų („dugnų“) turinį ir jiems teikiamą pagarbą – tai žemės pripildyti indai, kurie, kaip galima suprasti, tam tikromis

progomis pripilami alaus su duonos gabalėliais. Tiesiogiai taip sakoma – kiek mums žinoma – tik vėlyvame (1725–1726) šaltinyje, kurio pateikiama informacija įtartina ir dėl pasakojimo, sudaryto iš ankstesnių jėzuitų misijonierių trafaretų, ir dėl išlygų („dažnai leidžia laiką nematomi“):

Juk Kuršo pasienyje iš pagonybės laikų yra išlikę *Deiviey Pagirniey*, tai yra dievai, kurie žalčių pavidalu vis dar [tebe]išlenda iš savo kampų į vidų, nors dažnai leidžia laiką nematomi, taip išspraudę į žemės gumulą, tarytum į skydą inkrustuoti žiedai. Ta žemė laikoma moliniuose puoduose arba mediniuose induose, arba be indo po girnų varpstės skersiniu. Tiems, kurie Žemei arba Demonui neteikia nustatytos pagarbos – pražūtis tikra. Abu jie labiausiai garbinami valgio ir gėrimo primicijomis.⁴²

Saugiausia kalbėti apie *pagirnių* šventyklėles, kur laikosi *dievai*. Demonas gali būti, kaip spėjo Balys, tuo labai suerzindamas Greimą, savotiška „lėlė“ – namų dievo stabukas⁴³.

Antra vertus, konkreti istorija, užrašyta iš žmonių lūpų, ne tik patvirtina, kad žaltys ir pagirniai nėra vienas ir tas pat, bet ir patvirtina *dugnu/pagirnių* dievų, kaip namų židinio sergėtojų, reikšmę:

Vadoklių kieme, kai viena moteris, atitekėjusi iš kito kaimo ir nepažindama tų dievų, anksti rytą ėjo prie židinio, apsisukęs apie židinį žaltys tol jos prie židinio neprileido, kol ji pagal senutės nurodymą miltų saujos dievų garbei nepapylė po girnomis.⁴⁴

Namų židinio sargas čia veikia yra vienas iš Demonų atstovų ir pasiuntinių, garantuojančių šeimos gyvenimo tvarką ir teisėtumą. Jie dar vadinami žemininkais. O jėzuitų neįvardytas Demonas gali būti identifikuojamas kaip Žemėpatis arba Žemininkas – ūkio globėjas ar net tikrasis šeiminkas⁴⁵. Bet jis nėra vienišas – drau-

³⁷ BRMŠ: *Pagymis*.

³⁸ Orig.: BRMŠ, II, 622. Vertimas mano, – V. A.

³⁹ Plg. Greimas, A. J., *Tautos atminties beieškant*, p. 432–433; tolesnės Greimo išvados yra ganėtinai ginčytinos.

⁴⁰ *In profundiore Lituaniae deprehensi quidam gentili superstitione deos domesticorum manualium molendinorum indigetes (pagirney dictos) aris expositos colere, lacte, farre, et pane illis apposito* (ARSI, Lith. 42-I, f. 79r; nuorašas Pauliaus Rabikausko SJ archyve).

⁴¹ Plg. Greimas, A. J., *op. cit.*, p. 428–429, 435.

⁴² Greimas, A. J., *op. cit.*, p. 428, 436. Vertė Bronys Savukynas.

⁴³ Greimas, A. J., *op. cit.*, p. 433.

⁴⁴ Lebedys, J., *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, par.

Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mintis, 1976, p. 212. Vertė Marcelinas Ročka. Tolesnė istorija apie žalčių antplūdį (*ibid.*) vargu ar sietina su pagirniais, kaip tai daro Greimas (p. 434–435). *Deyvios* veikiausiai čia yra vadinamosios deivės – kultinių akmenų grupės.

⁴⁵ Tiek „žemėpatis“, tiek „žemininkas“ yra sąvokos, nurodančios tam tikrą feodalinio suverenumo laipsnį – sodybos, ūkio šeiminką. Politinėje sferoje žemininkais vadinami bajorai (minimi Pirmajame Lietuvos Statute 1529 m.), turintys žemės nuosavybę ir einantys karo tarnybą, t. y. konkrečios teritorijos savininkai-valdytojai; žr. Jurginis, J., *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 277–278.

⁴⁶ Cit. vert. iš: Balys, J., *Raštai*, t. 2, p. 213.

mai rimti. Teonimas *Dugnai*, taip pasakius, reikalingas dvigubo išaiškinimo, reikalingo pagrįsti jo daugiskaitos formą ir jo reikšmę.

Dugnai daugiskaita aiškintina taip pat kaip *Deivių Pagirnių*: kiekviena sodyba turėjo savo *Pagirnij* ar *Pagirnius*, o bendrai paėmus garbinami buvo *Deiviai Pagirniai* (arba *Dugnai*). Prasmės atžvilgiu *Dugnai* reiš-

kia pagal LKŽ ne tik „kokių nors daikto apačią“ (= taigi pagirni), bet ir „tolimą apylinkę, atkampų kraštą (plg. „Anuos dugnuos buvo daug lytaus“ Jrb.): žinoma, kad *Pagirniai* arba *Dugnai* buvo įtaisomi atokioje gryčios kertėje.

V. *Pagirnis*

ge gerbiama ir puodynėje laikoma žemė. Tai „Žemynėlė arba Žemyna, taip pat vadinama Žemynylena, laikoma Žemėpačio seserimi ir jai priskiriamas poveikis, kad per ją žemė pasidaro vaisinga“ (Pretorijus⁴⁶).

KADA PAGERBTI ŽEMYNĄ?

Lasickis apie Žemyną kalba labai glaustai (p. 48). Ją jis vadina žemės (*terrestris*) deive ir poruoja su bičių deive Austėja. Abi jos teikiančios augimą. Regis, tai pirmas rašytinis Žemynos paminėjimas. Netrukus ji minima ir cituotuose Daukšos bei – daugiskaitos forma – anoniminiame (Ledesmos) katekizmuose. Jėzuitų misijų aprašymuose kartais ji apibūdinama glaustai ir panašiai kaip Lasickio knygelėje: „viename nuošaliame kaime [...] kasmet žemės deivei (ją gimtąja kalba vadinama *zemine*) aukoja visų dalykų dešimtinės“ (*annuae lit. coll. Viln.*, 1616)⁴⁷. Tačiau tėvai jėzuitai ją vadina ne tik *dea terrestris*, bet ir *telluris*⁴⁸. *Tellus* čia suprastina kaip „dirva, laukas, dirbama žemė“, t. y. kaip kultūrinės srities dalykas. Tai papildomas argumentas Greimo išvadai, kad apie Žemyną reikia kalbėti ne kaip apie *Gea*, o kaip apie *Demeter*⁴⁹.

Gvagninio (ir Stryjkovskio, kurio Lasickis nežinojo)

minimą *Zemiennik* – Žemininko pagerbimą ypatinga auka Lasickis, remdamas Laskauskio liudijimu, priskiria Ilgių (t. y. Vėlinių) dienai. Gvagninis ir Stryjkovskis teigia, kad ši „svarbiausia anuometinė [t. y. senovės] pagonių šventė“ švęsta spalio mėnesio gale (*BRMŠ*, II, 548; plg. 474). Tuo tarpu Jokūbas Laviškis (1583) kalba apie žemės deivės garbinimą rudenį (*BRMŠ*, II, 605). Visai įmanoma, kad tai tos pačios Ilgės. Anot Pretorijaus, iškilmės Žemėpačio, kuri jis tapatina su Žemininku, garbei būta gruodį (Manh., 544). 1600-ųjų „metiniame laiške“ kalbama apie dvi pagoniškas šventes. Per vieną, „surinkus iš laukų derlių“, skirtą padėkoti už nuimtą derlių ir prašyti gero būsimąjo, kreipiamasi į neįvardytą „jų Dievą“. Kita šventė – krikščionių Vėlinių metu, kai ne tik maitinami mirusieji, bet ir atliekamos apeigos žemės derlingumui atgaivinti, tačiau sunku pasakyti, į kokią dievybę kreipiamasi. Vėlesnio, 1634 m., laiško autorius, literatūrinio požiūriu priklausomas nuo šių aprašymų, pateikia savų patikslinimų: „Mirusiųjų minėjimo dieną [...] [d]aug kas kapus apkrauna įvairiais valgiais, kad iš kapų išėjusios artimųjų vėlės gyvųjų negąsdintų nakties vaiduoklių pavidalais. Daugelis giliai žemėje užkasa maistą, norėdami pamaloninti deivę, kaip jie vadina, Žemyną, idant jai atiduotoms saugoti vėlėms

⁴⁷ *In cuiusdam dynastae pagis [...] annuatim rerum omnium decimas deae terrae (zemine patrio vocabulo nominant) offerunt* (ARSL, Lith. 42-I, f. 113r; nuorašas Pauliaus Rabikausko archyve).

⁴⁸ Pvz., J. Laviškio laiškas 1583: *BRMŠ*, II, 605; *annuae lit. coll. Viln.*

1588, 1593: *BRMŠ*, II, 618–619; 1600: *BRMŠ*, II, 619, cf. *annuae lit. coll. Viln.*, 1634, f. 196v (vide infra).

⁴⁹ Greimas, A. J., *Tautos atminties beiėškant*, p. 446.

AIDAI

Lotte Rienecker, Peter Stray Jørgensen

KAIP RAŠYTI MOKSLINĮ DARBĄ

Knyga Kaip rašyti mokslinį darbą – tai parankinė knyga apie rašto (kuršinio, bakalauro, magistro) darbus. Pagrindinis knygos adresatas – aukštųjų mokyklų studentai, tačiau kaip metodinė knyga ji taip pat labai pravartu universitetų, aukštesniųjų mokyklų dėstytojams, mokytojams.

Mokslinio darbo rašymo idealai knygoje Kaip rašyti mokslinį darbą dėstomi labai pedagogiškai ir sistemingai, visiems prieinama kalba. Čia kalbama tiek apie rašymo procesą, tiek apie patį produktą – rašto darbą.

Knygos Kaip rašyti mokslinį darbą autoriai – žmonės, turintys daugiametę studentų konsultavimo patirtį ir ne vienus metus rengiantys įvairiausių mokslinio darbo rašymo kursų aukštesnioje bei aukštesniuosiose mokyklose. Visi jie dirba (arba yra dirbę) Kopenhagos universiteto Mokslinio darbo rašymo centre.

neleistų išeiti laukan“ (*annuae coll. Viln.*, 1634)⁵⁰. 1600 ir 1634 m. tekstai čia iš esmės tolygūs, tačiau esama niuanso: lotyniškas žodis *Tellurem* (*acc. sing.*) čia reiškia ne abstrakčią „žemę“, bet deivę – „Žemyną“. Kitos šventės aprašyme randame svarbesnių pakeitimų: patikslinamas laikas, ji esti *sub tempus hybernorum mensium* (matyt, kalbama apie gruodį). Tai atitiktų Pretorijaus žinias, tad 1600 m. laiško „Dievą“ pagrįsta laikyti Žemėpačiu-Žemininku, tačiau motyvas, dėl kurio aukojamas avinas – „savo Dievui aukoja dėl gyvulių pagausinimo“, *Deoque suo ob multiplicata pecora offert* (*BRMS*, II, 620), 1634 m. laiške netikėtai pakeičiamas kitu: „aukvoja Žemynai, savo deivei, kadangi sergsti derlių ir gyvulius“ *Telluri, deae suae, utpote frugum et pecorum custodi offert* (197v-197r). Tad vietoj „Dievo“ turime „Žemyną“. Skaitydami šaltinius su nekaltumo prezumpcija, turime konstatuoti rimtą jų išsiskyrimą:

Šaltinis	Dievybė	Šventė
Strykovskis Lasickis	Žemininkas Žemininkas	spalio pab. lapkričio 2 d.
1600 m. laiškas Pretorijus	Dievas Žemininkas	[gruodis?] gruodis
Jokūbas Laviškis	Žemyna	ruduo
1600 m. laiškas	Žemyna	lapkričio 2 d.
1634 m. laiškas	Žemyna	lapkričio 2 d.
1634 m. laiškas	Žemyna	gruodis

Tačiau vienas iš metinių Vilniaus kolegijos laiškų gali duoti raktą prieštarai įveikti. Kalbama apie šventę, keliamą „tam tikromis metų dienomis“. Iš šio posakio negalima daryti jokios išvados, kiek kartų per metus ji švęsta – tai tiesiog trafaretinis jėzuitų nusakymas, kažin kodėl viešuose raštuose vengiant minėti konkrečias švenčių datas (labiau suprantamas vietovių nutylėjimas). Taigi 1687 m. jėzuitas misijonierius rašo:

⁵⁰ [D]ie commerationis defunctorum [...] Multi sepulchra variis onerant esculentis, ne animae propriis egressae tumulis vivos nocturnis spectrorum larvis exagitant. Plerique cibos profunde infodiunt humo, deam, ut illi aiunt, placaturi Tellurem, ne animas suae traditas custodiae extra egredi patiatur (ARSI ??? 197r; nuorašas Pauliaus Rabikausko SJ archyve); plg. an. lit. 1600: ...quo terra placata fidelius animas detineat; *BRMS*, II, 620.

⁵¹ Certis anni diebus instituitur pro cuiusque posse convivium, ad quod ubi invitati amici caeterique domesticorum convenerint mensaeque adstiterint, paterfamilias vel alius ritum gnarus, invocato Dei nomine, parentum, avorum, atavorum caeterumque sanguine iunctorum, manes ad epulas invitat, addens vernaculo idiomate, quae sequuntur: „Tu sancta terra et tu lucide ignis, sitis laeti nobisque propitii. Tu sancta terra, fer fructum bonum, tu sancte ignis, libera nos ab incendio“. Qua praecatione finita, singuli partem esculentorum et poculentorum, secus mensam proiciunt, manes invitatos, ut credunt, re-

Tam tikromis metų dienomis keliami pagal kiekvieno išgales puota, į kurią sueina pakviesti draugai ir kiti iš namiškių ir sustoja prie stalo. Tada šeimos tėvas ar kitas apeigų mokovas šaukiasi Dievo vardo, o po to kviečia į vaišes tėvų, senelių ir prosenelių vėles, vietos kalba pridurdamas štai ką: „Tu, šventoji Žeme, ir tu, skaisčioji Gabija, būkite linksmos ir mums palankios. Tu, šventoji Žeme, nešk gerą vaisių, tu, šventoji Gabija, gelbėk mus nuo gaisro“. Baigus malda, po vieną meta palei stalą truputį valgių ir gėrimų, kviesdami vėles, kaip jie tiki, pasistiprinti, tada ir patys sėdasi puotauti.⁵¹

Šiame tekste randame iš kitų šaltinių gerai žinomą vėlių maitinimą, tačiau svarbu kas kita: drauge minimas neįvardyto Dievo pagerbimas⁵² bei vėlesnis kreipimasis į žemę ir ugnį, kurias nesunku atstatyti kaip Žemyną ir Gabiją. Pretorijus po „žemynėlėjimo“ (matyt *žemyna + leja*, t. y. „lieja“), t. y. libacijos Žemynai, mini palabimimą (benedikcija) – padėką Dievui. Taigi bent dviejų šaltinių aprašomose apeigose Žemyna minima drauge su „Dievu“. Kadangi sutampa ir šaltiniuose nurodomas Žemynos ir Žemininko pagerbimo laikas, nebūtų nepagrįsta teigti, jog Žemyna ir Žemininkas būdavo pagerbiami drauge, tik, gal priklausomai nuo vietos papročių ar datos, pabrėžiant vieną arba kitą figūrą. Žemynos ir Žemininko pora aprėpia visą sodybos erdvę – namus, gyvulius ir dirvas.

Daukšos versto katekizmo redaktorius užmena naują mįslę: Žemaičių kanauninko minimą Žemyną jis pakeičia „žemynomis“. Toks svyravimas tarp vienaskaitos ir daugiskaitos būdingas pagoniškam mąstymui – ta pati dievybė gali būti multiplikuojama (dėl vietinio kulto, arba jos įvairūs reprezentantai gauna dievybės vardą). Štai žemėpačiais Lasickis pavadina pagonių dievus *modo grosso*, lygindamas juos su Aukščiausiu suverenu. Žemėpačius mini ir Mažvydas savo katekizmo lotyniškoje (kaip gyvulių globėjus) ir lietuviškoje pratarėje. Vilhelmas Martinis tikėtinai vartoja vienaskaitą, neabejotinai – Pretorijus. Kaip Žemyna virsta žemyno-

fecturi, deinde ipsi discumbunt ac epulantur (ARSI, Lith. 42-II, 299r).

⁵² Kunigas, matyt, įtaria, jog kreipiamasi į krikščioniškąjį Dievą, nes vartoja liturginę formulę *invocato Dei nomine*, tačiau 1600 m. laiško surašytojas nedvejoja, kad kalbama apie pagonišką dievybę.

⁵³ *Apud quatuor colonos dii terrestres (quos lithuani Zeminas vocant) eiecti. Sunt autem Zeminas reliquiae ciborum ex mensis, quas statis anni temporibus adornant in honorem defunctorum parentum, avorum atque atavorum suorum relictas atque in terra sub mola, aut in horreo defossas atque asservatas. Credunt etiam stulti omnium rerum, id est panis, pecorum, caeterarumque copiam domi fore, quamdiu hac reliquiae in integro sint; secur omnia timent infelicia eventura, nempe pecora a feris laceranda vel morbis consumenda* (ARSI, Lith. 38 II, f. 98v-99r; nuorašas Pauliaus Rabikausko SJ archyve).

⁵⁴ Plg. Dundulienė, P., *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 108–109 (ypač pavaizdus užkalbėjimas: „Žemynėla, Žemialela, meteliale, meteleli, kur buvai, ti būk“).

mis, galima suprasti iš šio metinio 1644 m. Vilniaus kolegijos laiško:

Išmesti keturių valstiečių žeminiai dievai (juos lietuviai vadina *Zeminas*). O *Zeminas* yra maisto likučiai nuo stalų, kuriuos nustatytais metų laikais dengia savo mirusių tėvų, senelių ir prosenelių garbei. Tuos likučius užkasa žemėn ir saugo po girnomis arba svirne. Mat kvailiai tiki namuose gausiai visa ko būsiant: duonos, gyvulių ir kitų dalykų – kol likučiai išliksią nepažeisti, antraip bijo, kad išstiksiančios visokeriopos nelaimės, antai gyvulius žvėrys suplėšysia ar ligos išguldysia.⁵³

Tad Daukšos katekizmo redaktorius (galbūt jėzuitas), žinodamas šį valstiečių paprotį, ir pakeitė vienaskaitą

daugiskaita. Derliaus ir mirusiųjų globėją jis katekizmo pamokymuose pakeitė valstiečiams artimesniu prietaru, kuris stebėtinai primena dugnu/pagirnių gerbimą: ta pati vieta po girnom, ta pati žemė, kurioje kažin kas slepiama. Tačiau maisto likučiai, pakasti žemėn, – ne vienintelė Žemynos reprezentacija. Gyvačių užkalbėjimai išsaugojo gyvatės titulavimą „žemyna“⁵⁴. Galbūt bekojės tikrosios (mūsų požiūriu) gyvatės mitologiniu atžvilgiu nebuvo tokios skirtingos nuo anų trobos *givoitu*, galbūt jos skyrėsi nuo „naminių“ (gerųjų, globojančių) kaip „laukinės“ (piktosios, baudžiančios), o gal vėliau jos suplaktos pagal panašų pavadinimą, pagaliau gal tiesiog neverta tikėtis iš skirtingose vietose ir skirtingu metu užrašytų apnykusios tikybos papročių nuoseklumo bei sistemos. Kad ir kaip būtų buvę, prašosi užrašoma dar viena schema:

Žemininkas (namų ir gyvulių globa)	– žemininkas (žaltys, geltonas, ugnis)	– pagr. šventė gruodžio mėn.
Žemyna (derliaus ir mirusiųjų globa)	– žemynos (gyvatė, juoda, žemė)	– pagr. šventė Ilgės

***

Kambaryje, kuriame rašau, ant sienos kabo Adomo Galdiko vėlyvojo laikotarpio paveikslas. Nors jo antroje pusėje pavadinimas neužrašytas, kiekvienas, net ir neišmanantis meno, gali išžiūrėti nupieštą mišką. Žydra, auksinė, žalsva šviesa gaubia belapius, aplūžinėjusius ar negailestingai apgenėtus medžius. Kai kurie iš jų labiau panašūs į artefaktus. Dramatiškus šakų lūžius sušvelnina fone auksu švytintys augalai, manding, paparčiai. Tarp jų centre – du mišlingi akyli padarai: dievai arba akmenys, galbūt sergstintys iš žemės kylančius krikštus. Tai tarsi išnykusio kaimo kapinaitės su atviru praėjimu anapus. Medžių viršūnės remiasi į padangę, kurioje matyti pusiau praviri langai, aplūžusios langinės – ir nežinai, ar kas nors gali per juos pažvelgti iš ten ar iš čia...

Adomas Galdikas. Be pavadinimo. XX a. septintas deš.

Wir haben gedienet der Mutter Erde
Und haben jüngst dem Sonnenlichte gedienet,
Unwissend, der Vater aber liebt,
Der über allen waltet,
Am meisten, dass gepfleget werde
Der feste Buchstab, und Bestehendes gut
Gedeutet...

Hölderlin, *Patmos*.